

- Sandfeld, Olsen 1960 =Kristian Sandfeld, Hedvig Olsen, *Syntaxe roumaine*, Copenhagen, Librairie Munksgaard.
- Svenonius 2008 =Peter Svenonius, *The position of adjectives and other phrasal modifiers in the decomposition of DP*, în: Louise McNally, Chris Kennedy (eds.), *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics, and Discourse*, Oxford, Oxford University Press, p. 16–42.
- Teodorescu 2006 =Alexandra Teodorescu, *Adjective ordering restrictions revisited*: in D. Baumer, D. Montero, M. Scanlon (eds.), *Proceedings of the 25th West Coast Conference on formal Linguistics*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, p. 399–407.
- Truswell 2005 =Robert Truswell, *Non-restrictive Adjective Interpretation and Association with Focus*, în *Oxford Working Papers in Linguistics, Phonetics and Philology*, vol. 9, p. 133–154, <http://www.ling.ed.ac.uk/~rtruswell/owp.pdf>.

ADJECTIVES ORDERING IN ROMANIAN. A TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

(Abstract)

This paper analyses the order of adjectives with respect to the head noun in Romanian. All classes of adjectives have been dealt with: qualifying, classifying and reference-modifying adjectives. At the same time, we have presented the serialisation schemata, dealing with the hierarchisation of co-occurring adjectives. Although there are many word-order constraints which favour postposition, we endorse the hypothesis according to which the word order of Romanian adjectives is free.

Cuvinte-cheie: modificatori, poziție, serializare, intersectivitate.

Keywords: modifiers, word order, serialization, intersectivity.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din București,
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7*

Adina Dragomirescu

O SCHIMBARE PARAMETRICĂ DE LA ROMÂNĂ VECHIE LA ROMÂNĂ MODERNĂ ÎN SINTAXA FORMELOR VERBALE COMPUSE CU AUXILIAR

1. INTRODUCERE

În acest articol ne propunem să explicăm o deosebire importantă între româna veche și româna actuală, legată de posibilitățile de dislocare a formelor verbale compuse cu auxiliar. Vom arăta că sintaxa diferită a acestor forme verbale compuse

este determinată de o schimbare parametrică graduală, încheiată la sfârșitul epocii vechi (în mod convențional, 1780); această schimbare parametrică dă seamă nu numai de dispariția dislocărilor formelor verbale compuse, ci și de alte fenomene sintactice.

1.1. DESCRIEREA FENOMENULUI ȘI DATELE DIN CORPUS

În româna modernă, există foarte puține posibilități de dislocare a formelor verbale compuse cu auxiliar: numai semiadverbele (*mai, cam, prea, și, tot*) se pot așeza între auxiliar și verbul lexical la participiu ori infinitiv (GALR I: 586). În schimb, în româna veche, posibilitățile de dislocare sunt mult mai diversificate, între auxiliar și verbul lexical putând apărea: un subiect (1), un complement direct (2), un complement indirect (3), un complement prepozițional (4), un nume predicativ (5), structuri circumstanțiale prepoziționale sau adverbiale (6). Exemplele de la (7) ilustrează faptul că, în limba veche și alte (semi)adverbe decât cele acceptate astăzi puteau disloca formele verbale compuse.

- (1) a. *Ce Faraon zise: meargeți la Iosif și ce **va el dzice** voao aceaia faceți* (PO, 145)
 b. *Să **voiu eu tinde** afară mâna mea și voiu bate Eghipetul cu tot fealiul de minuni* (PO, 188)
 c. *Răspunse Faraon: bine-i zău, Domnul cu voi, cum **voiu eu lăsa** pre voi și pre mituteii voștri?* (PO, 210)
 d. *ce ia aminte cum când **au ei viiat** așa leage lui Domnezeu* (PO, 8)
 e. *că e urât naintea lui altă fără numai ce **au el tocmît*** (PO, 9)
 f. *Și deaca trecură 40 de zile deschise fereastra spre corabie, ce **era el făcut** și slobozi un corb a zbura* (PO, 33)
 g. *Și sluga înainte spuse pre rând toate lucrurile ce **era el isprăvit*** (PO, 82)
 h. *Așjdere și noi lăsăm și dăm după moartea lor cărțile acestor ocine ce-s mai sus zise la svânta mănăstire cum **au ei lăsat** cu al lor cuvânt* (DÎ, XXXVI, 125)
 i. *Iară, de **va fi omul zăcând** spre moarte, cade-se popeei să ia cuminecătura cu frică și să meargă înainte* (CPrav, 6^v)
 j. *Giură-i drept aceaia pre feciorii lu Israil și dzise: când **va Domnedzeu căuta** pre voi, duceți-vă afară de aicea oasele meale* (PO, 179)
 k. *Iară să i-**au domnu-său dat** lui muiare și aceasta feciori au feate au născut, muiarea și porobocii ai domnu-său fie* (PO, 246)
 l. *Și când **ar fi Iosif sosind** la frații săi, traseră de pe el veșmântul lui* (PO, 129)
 m. *De va veni birdeni, **vor Nicorizi Nevrudul a čeri** čeva ban, arita zapisuri, čiče tote merturisešt, če-am dat iavu lui, če dat ialii miia, anume tote se știi* (DÎ, CI, Bozen, 193)
 n. *Iar de-**ai hi domiata sârguit** să fii până acmu venit, avem nădeajde pre Dumnedzeu să fi fost până acmu și la moșie.* (DÎ, XCIII, 184)

- (2) a. *A doua, făgăduita, că Dumnezeu făgăduitu-ne-au că ne va pre noi asculta (CCat, 9^v–10^r)*
 b. *și iaca el vine afară înaintea ta și când va pre tine vedea în mare bucurie va fi (PO, 190)*
 c. *Toți aceștia în doaospredzeace semințe a lui Israil și aceasta-i carele au grăit tată-său, când au pre ei pre toți blagoslovit cu blagosloveniile sale (PO, 175)*
 d. *cum aceste doo cărți să fie pârgă până Domnedzeu va și alalte tipări și scoate (PO, 11)*
 e. *Nu fie așa, ce păsați numai voi bărbații și faceți jirtvă Domnului, că voi încă ați aceasta cerut și așiși-i scoaseră dinaintea lu Faraon (PO, 210)*
- (3) a. *fă acolo un oltariu acelui Domnezeu care se-au ție arătat, când fugiiai denaintea lui Isau (PO, 119)*
 b. *îngroapă pre mine în mormântul meu, carele am mie săpat în pământul Canaanului (PO, 177)*
- (4) *Că ne-am nevoit ș-am trudit, iară mintea noastră și firea doară nu se-au de toate domirit, c-am avut și noi minte destulă și întunecată (CC², 10)*
- (5) *Ce drept aceaia voia noastră face-vom, să veți așa fi ca și noi, și să se va tot omul carele cap de bărbat fi tăind împrejur (PO, 117)*
- (6) a. *Cu care alenișii săi pierde-le-va strâmbătate, ce va ține oamenii săi, că s-au în el usbăitu (FT, 1¹)*
 b. *Că ne-au în har slobozitu den darulu său și ne alesese feții săi pren miloste sa (FT, 3¹)*
 c. *și cetiți și nu judecareți necetind mainte, că veți cu adevăr afla mare vistiariu sufletesc (PO, 10)*
 d. *Zise șarpele la muiare: nece cum nu vreți cu moarte muri (PO, 18)*
 e. *Moisi iară strigă cătră Domnul și dzise: ce voi face cu cest nărod, nu cu mult câtr-îns, de ci mă vor cu pietri împrșca (PO, 235)*
 f. *Dup-acea popii încă carii vor cătră Domnul a se apropiia să se sfințească pre sine cum Domnul pre ei să nu-i zdrobească (PO, 243)*
 g. *Și dzise Moisi Domnului: iată, tu aceasta dzici mie: du sus ceastă dihanie și nu-mi arăți cine vei cu mine să temeți (PO, 292) [viitor cu conjunctiv – Zamfir 2007: 219–231]*
 h. *Ce drept aceaia așa aruncați pre ei cum atâta să fie în număr cărămida câte au până acmu făcut, nici nu micșurareți (PO, 193)*
 i. *Iar de-ai hi domiata sârguit să fii până acmu venit, avem nădeajde pre Dumnedzeu să fi fost până acmu și la moșie. (DÎ, XCIII, 184)*
 j. *Pomenește-te, om criștinu, că vei acmușu muri (FT, 1¹)
 că slugile tale n-au cu ce ținea dobitoacele sale, așa se-au tare puternicit foametea în pământul Canaanului (PO, 166)*
 k. *Și ziseră: tu însuși ești aicea venit și veri să biruiești, drept aceasta mai vârtos vom face cu tine decât cu ei (PO, 60)*
 l. *derept însă nu numai aceaea care-ară fi înapoi rămas (DÎ, XXXVI, 125)*

- (7) a. *Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit, **n-au iară întors** mână de înger ce mână grea păcătoasă* (PO, 10)
 b. ***N-ai neci lăsat** să sărut feciorii și featele meale, dzău, nebuneaște ai făcut* (PO, 106)

Destul de frecvent, între auxiliar și verbul lexical apar structuri complexe, având o componentă variabilă: subiect + complement indirect (8a,b), subiect + complement direct (8c), două circumstanțiale (8d), structură complexă cu subiect, element relativ și complement direct (8e).

- (8) a. *Însă vă prevegheați, cum **au Cristus noauă dzis**, că noi nu știm să demineața au seara va veni* (FT, 1^v)
 b. *eu-s Domnul, grăiaște lu Faraon, craiului Eghiptului toate care **voiu eu ție grăi*** (PO, 198)
 c. *Și dzise lui Iosif: prince ție **au Domnedzeu toate aceastea arătat**, nime nu-i așa înțelept și mândru cum tu ești* (PO, 143)
 d. *Și când featele aceaste îndărăptu se înturnară la tatăl său, dzise tată-său: cum **ați astădzi așa curund venit** acasă?* (PO, 184)
 e. *Ce derept aceaia voia noastră face-vom, să veți așa fi ca și noi, și să **se va tot omul carele cap de bărbat fi tăind** împrejur* (PO, 117)

Exemplele de mai sus sunt extrase din texte din secolul al XVI-lea (fragmente incluse în volumul *Texte* și DÎ, care sunt, în general, texte originale, și PO, CL, care pot fi influențate de originalul străin). Studiul acestui corpus extrem de redus reprezintă numai un punct de plecare pentru o analiză cantitativă mai extinsă. În continuare, vom avea în vedere numai formele verbale care conțin auxiliare – perfect compus, viitor, condițional (prezent și perfect), conjunctiv perfect, perifraze de imperfect (tipul *era făcut*) sau de mai-mult-ca-perfect (tipul *au fost făcut*) –, însă fenomenul apare și cu conjunctivul, chiar în structuri în care *să* este marcă a conjunctivului, și nu conjuncție condițională (9) și cu verbe modale (10).

- (9) a. ***Să ainte apucăm** fața lui în ispovedire și în cântare* (CL, 14^v)
 b. *și să nu atingem el, **să cumva nu murim*** (PO, 18)
 (10) *După aceea, deaca am văzut jelanie a mulți preuți de Tâlcul Evangheliilor cum **să poată și ei propovedui și a spune** oamenilor învățatură după cetitul Evangheliei* (CC¹, 247¹)

1.2. STADIUL CERCETĂRII

Fără să treacă neobservat, fenomenul dislocării nu a beneficiat de foarte multă atenție în bibliografia românească și, din informațiile de care dispunem, nu există o analiză sintactică a fenomenului. Moldovanu (1977–1978: 47) observă că, spre deosebire de normele actuale, în vechile traduceri românești apar „dezmembrări”

ale „formațiilor premorfologice”, frecvența formelor nedislocate fiind totuși mult mai mare. Autorul nu pune acest fenomen pe seama traducerii, ci consideră că explicația ar fi „relativa independență a auxiliarelor” (p. 56), care se constată și în celalalte limbi romanice vechi (fenomenul este ilustrat cu exemple din occitană, spaniolă, italiană, franceză). Moldovanu (1977–1978: 65) arată că dislocările apar în texte culte din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca vestigii ale stadiului arhaic, în care formele verbale compuse erau lipsite de coeziune, și observă că posibilitatea de dislocare s-a păstrat regional până astăzi, fără a indica zona în care fenomenul este încă atestat (p. 62).

Gheție și Zgraon (1981) atrag atenția asupra faptului că majoritatea dislocărilor apar în texte culte, și nu în documente, și ajung la concluzia că dislocările nu caracterizau vorbirea curentă din secolul al XVI-lea, ci reprezintă urme ale unui sistem anterior secolului al XVI-lea, păstrate numai ca „manierism sintactic” în primele texte românești.

Zamfir (2007: 158) preia ipoteza Gheție–Zgraon, conform căreia dislocările reprezintă relicve conservate în scrisul literar; autoarea observă că în anumite texte (PO, CC²) dislocările au o frecvență mare, în timp ce din alte texte lipsesc; intercalările complexe ar fi mai reduse la perfectul compus, ca urmare a stadiului mai avansat de gramaticalizare a acestei forme verbale în secolul al XVI-lea (exemplele de la (8) arată însă că și perfectul compus era destul de ușor de dislocat). Zamfir (2007: 162) arată că dislocările au o frecvență mai mică în secolul al XVII-lea, fiind aproape absente spre sfârșitul secolului.

Frâncu (2009: 229) consideră că dislocările sunt „nefirești” și că există două explicații pentru apariția acestora în secolul al XVI-lea: fidelitatea traducerii românești față de textul slavon (și/sau grecesc) și influența sintaxei populare românești dintr-o fază mai veche, când gradul de coeziune a formelor era încă limitat.

2. RELAȚIA DINTRE DISLOCARE ȘI ALTE FENOMENE SINTACTICE

Deși considerată adesea un fenomen excentric, livresc, nefiresc, dislocarea formelor verbale compuse cu auxiliar nu este un fapt lingvistic întâmplător și se corelează cu alte fenomene sintactice.

2.1. SITUAȚIA DIN ROMÂNA VECHĂ

Ideea centrală a acestui articol este aceea că există o relație strânsă între posibilitatea de intercalare a unor secvențe între auxiliar și verbul principal și posibilitatea apariției inversiunilor auxiliar-participiu/infinitiv (11), corelație care, din informațiile de care dispunem, nu a fost observată anterior pentru limba română. Prezența inversiunilor din româna veche a fost pusă pe seama legii lui Wackernagel, care împiedică apariția elementelor neaccentuate la început de frază,

funcțională în unele limbi slave și în unele limbi romanice vechi (Sanfeld 1930: 149, Frâncu 2009: 113, 123, 157).

- (11) a. *Înțeleage-veri mai bine acolo, că scrie mai largu.* (DÎ, XC, 182)
 b. *și în iboste desăvârșită trecut-au din aceasta lume* (CPrav, 1560–1562, 12').

Diacronic, se constată că ponderea dislocărilor și a invesiunilor a scăzut treptat din secolul al XVI-lea până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când dislocările sunt extrem de rare, aproape inexistente, iar inversiunile au caracter accidental. Pentru a ilustra relația dintre cele două fenomene, am realizat o analiză cantitativă (numărătoarea formelor a fost manuală, deci sunt posibile mici inexactități, care nu afectează însă imaginea globală, exprimată în procente) pe câteva texte din secolul al XVI-lea (originale – DÎ, *Texte* – și traduceri – PO, CL) și din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (NL, CG, PC). Limitarea atât de mare a corpusului impune, în viitor, o analiză cantitativă mult mai complexă a fenomenului, urmărind cronologic situația și având în vedere diferențele de registru și diferențele regionale, care însă nu fac obiectul acestui articol.

Pentru DÎ, am înregistrat un număr de 1029 de forme conținând auxiliare, dintre care 933 (90,67%) au topica obișnuită (am inclus aici și formele dislocate cu semiadverbele acceptate și de limba actuală), 91 (8,84%) apar cu inversiunea auxiliarului, iar 5 forme (0,48%) sunt dislocate. Ponderea este ușor diferită, în funcție de modul și timpul verbal:

Tabelul 1: DÎ

	Perfect compus	Viitor	Forme perifrastice de mai-mult-ca-perfect	Condițional-optativ	Conjunctiv perfect
Topică normală	629 (89,60%)	247 (92,85%)	27 (96,43%)	29 (93,54%)	1 (50%)
Inversiuni	72 (10,25%)	18 (6,76%)	1 (3,57%)	–	–
Dislocări	1 (0,14%)	1 (0,37%)	–	2 (6,45%)	1 (50%)
Total	702	266	28	31	2

În *Texte*, am înregistrat 496 de forme verbale compuse cu auxiliar, dintre care 54 de inversiuni (10,88%) și 14 dislocări (2,82%). Procentul inversiunilor și al dislocărilor este sensibil mai mare în cazul perfectului compus, decât în cazul viitorului. În cazul formelor perifrastice, frecvența mică face ca datele procentuale să nu fie la fel de relevante.

Tabelul 2: Texte

	Perfect compus	Viitor	Forme perifrastice de mai-mult-ca-perfect și viitor cu gerunziu
Topică normală	126 / 78,26%	297 / 90,27%	5 / 83,33%
Inversiuni	27 / 16,14%	27 / 8,20 %	–
Dislocări	8 / 4,96%	5 / 1,51%	1 / 16,66%
Total	161	329	6

În PO, am inventariat 1929 de forme verbale compuse cu auxiliar, dintre care 1698 (88,02%) cu topică obișnuită, 199 de inversiuni (10,31%) și 32 de dislocări (1,65%). Inversiunile apar în măsură mult mai mare la viitor decât la perfectul compus, însă procentul dislocărilor este mai mare la perfect compus decât la viitor.

Tabelul 3: PO

	Perfect compus	Viitor	Condițional	Forme perifrastice de imperfect și de mai-mult-ca-perfect
Topică normală	621 (93,24%)	822 (82,28%)	172 (96,62%)	83 (96,51%)
Inversiuni	31 (4,65%)	163 (16,31%)	5 (2,80%)	–
Dislocări	14 (2,10%)	14 (1,40%)	1 (0,56%)	3 (3,48%)
Total	666	999	178	86

În CL (un text redus ca dimensiuni, dar destul de diferit de restul textelor din epocă), apar numai 56 de forme compuse cu auxiliar, dintre care 40 au topică obișnuită (71,42%), iar 16 (28,57%) sunt cu inversiune. În acest text, nu am înregistrat nicio situație de dislocare a formelor compuse cu auxiliar. Totuși, faptul că dislocarea este atestată la conjunctiv (*Să ainte apucăm fața lui în ispovedire și în cântare*, 14^v) arată că aceasta era o posibilitate reală a limbii. Acest text este interesant prin aceea că, la perfect compus, ponderea formelor cu inversiune este mult mai mare decât cea a formelor fără inversiune, pe când la viitor procentele sunt comparabile cu cele din alte texte din acea epocă.

Tabelul 4: CL

	Perfect compus	Viitor
Topică normală	6 (35,29%)	34 (87,17%)
Inversiuni	11 (64,70%)	5 (12,82%)
Dislocări	–	–
Total	17	39

Deși ponderea inversiunilor și mai ales a dislocărilor este diferită de la un text la altul, ceea ce se poate observa – chiar și pe acest corpus limitat – este că, și în textele originale, și în cele traduse, existau atât posibilitatea de a folosi cu inversiune formele compuse cu auxiliar, cât și posibilitatea de a le disloca. Ponderea inversiunilor este comparabilă în textele avute în vedere (în jur de 10%), pe când ponderea dislocărilor diferă destul de mult de la un text la altul (de la 2,82% în *Texte*, la 0% în CL). Esențial este faptul că ambele fenomene sunt prezente și în textele originale (și, mai important, în documente), ceea ce arată că fenomenele în discuție nu se pot explica prin influență străină, aceasta putând, eventual, să explice frecvența mai mare a celor două fenomene în anumite texte.

Pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, am avut în vedere numai trei texte, diferite ca registru și ca dimensiuni: NL, CG și PC. Încă de la *Letopisețul* lui Neculce (care aparține stilistic epocii vechi), ponderea inversiunilor

și mai ales a dislocărilor este mult mai redusă decât în secolul al XVI-lea, mergând până la absența totală a acestor fenomene din PC, text ales în mod simbolic, pentru că este din anul 1780, care marchează convențional sfârșitul epocii vechi și începutul epocii moderne din istoria limbii române.

În NL (primele o sută de pagini), dintr-un total de 2937 de forme compuse cu auxiliar, 152 de forme (5,17%) apar cu inversiune și numai două (0,06%) cu dislocare (12a,b). În exemplul (12a), elementul care intervine între auxiliar și verbul lexical este un semiadverb (*prea*), însă diferit de semiadverbele general acceptate în această poziție în limba actuală. În afară de aceste două exemple, am mai înregistrat și unul cu verbul modal *a putea*, urmat de infinitiv fără *a* (12c).

Tabelul 5: NL

	Perfect compus	Viitor	Condițional-optativ	Conjunctiv perfect	Forme perifrastice de mai-mult-ca-perfect și perifraze cu gerunziu
Topică normală	2502 (9,37%)	156 (98,73%)	44 (97,77%)	44 (100%)	37 (94,87)
Inversiuni	148 (5,58%)	2 (1,26%)	–	–	2 (5,12)
Dislocări	1 (0,04)	–	1 (2,22%)	–	–
Total	2651	158	45	44	39

- (12) a. *Deci Ștefăniță-vodă, cum au vădzut bățul cu cărțile, s-au prè mâniet și l-au și adus pre acel Nicolai Milescul înaintea lui* (NL, 121)
 b. *Așè era jac într-însa, cum aru hi fostu ei, săracii, pricina răutățai, cum aru fi ei, săracii sfătuit să vie leșii cu oaste la Hotin* (NL, 143)
 c. *că fusesă țara toată bejenită și nu putusă oamenii ara și nu să făcusă pâne* (NL, 165)

În CG, dintr-un total de 325 de forme compuse cu auxiliar, 319 (98,15%) au topică obișnuită, 4 (1,23%) sunt inversate și 2 (0,61%) apar cu dislocare. Față de posibilitățile extrem de variate de dislocare din secolul al XVI-lea, în acest text numai *foarte* se intercalează între auxiliar și verbul lexical, și numai în structura perfectului compus (13).

Tabelul 6: CG

	Perfect compus	Viitor
Topică normală	292 (97,98%)	27
Inversiuni	4 (1,34%)	–
Dislocări	2 (0,67%)	–
Total	298	27

- (13) a. *aăastă breaslă s-au foarte micșoratu* (CG, 269)
 b. *și începându mehterbaș și zăcându un scopos ca acela, au foarte plăcutu pașii meșterșugul și zicătura lui* (CG, 311)

Observațiile de până aici permit formularea următoarelor concluzii: (i) fenomenul dislocării formelor verbale compuse cu auxiliar apare, cu frecvență din ce în ce mai redusă, până la sfârșitul epocii moderne, nemaifiind înregistrat în secolul al XIX-lea (Dragomirescu 2012); ipotezele formulate anterior (vezi *supra*, 1.2), conform cărora dislocarea a dispărut în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, trebuie nuanțate, pentru că dislocarea este posibilă, accidental, și mai târziu; (ii) în schimb, inversiunile, care au avut permanent o pondere mai mare decât dislocările, continuă să apară accidental și în secolul al XIX-lea și chiar la începutul secolului al XX-lea (Dragomirescu 2012: 199, 204–205, Pană Dindelegan 2012: 570), mai ales în interogații, cu valoare de modalizare epistemică de incertitudine ori cu intenții arhaizante ori retorice; (iii) cele mai târzii forme cu dislocare înregistrate apar la perfectul compus, ceea ce dovedește că nu există o relație directă între gramaticalizarea timpurie a structurii și posibilitatea dislocării (cf. Zamfir 2007: 158).

Trebuie menționată și o altă corelație posibilă, observată de Alboiu și Hill (2012): de la româna veche la româna modernă nu s-au limitat numai posibilitățile de așezare postverbală a auxiliarelor, ci fenomenul afectează toate elementele clitice, în special pronumele. Cele două autoare au avut în vedere letopisețele moldovenești (din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), în care fenomenul enclizei cliticelor pronominale nu mai era la fel de frecvent ca în secolul al XVI-lea (potrivit lui Frâncu 2009: 229, renunțarea la encliză se datorează apariției formelor pronominale cu *î* protetic, fenomen început în perioada celor mai vechi texte românești). Ilustrăm această situație cu câteva exemple extrase din CL (14) și din PO (15).

- (14) *bucură-se* (2^r), *îmbrăcă-mă* (2^r), *puse-mi* (2^r), *înfrâmseță-mă* (2^r), *feaceră-mă* (2^v), *zidiră-mă* (2^v), *scumpăratu-ne-ai* (3^v)
 (15) *scrie-se* (4, 5), *va ceti-le* (6), *află-se* (16), *deșchide-se-vor* (18), *ucide-mă-va* (23), *căi-se* (27)

În fine, ipoteze propuse pentru celelalte limbi romanice (Mensching 2012: 21–22) ne permit să stabilim o corelație între fenomenele discutate până acum și structurile de tipul [XP–V–S], în care verbul (V) este precedat de un element topic (XP), dislocat la stânga, și este urmat de subiect (S). În exemplele de la (16), grupurile dislocate la stânga sunt, cel mai probabil, focalizate.

- (16) a. [*Așa amu lăsatu eu*] *cu sufletul miu la moartea mea* (DÎ, XIV, 107)
 b. *nu făcuși drept cu mine, eu ded lângă tine slujnica mea și aceasta văzând că e tăroasă, [nemică sunt eu] către ea* (PO, 52)

2.2. SITUAȚIA DIN CELELALTE LIMBI ROMANICE

Și în celelalte limbi romanice vechi sunt prezente fenomenele discutate pentru româna veche: dislocări (17) (Moldovanu 1977–1978, Company Company 2006:

298–299, Poletto 2006, în preg.), inversiuni (Company Company 2006: 287–292, 327–328, Ledgeway 2009: 761–763, Mensching 2012: 22, Sitaridou 2012) (18), encliza cliticelor pronominale (19) (Benincà 2010), ordinea XP–V–S, inclusiv cu mai multe grupuri sintactice precedând verbul (20) (Martins 2012, Mensching 2012: 21).

- (17) a. *Porque elle non avia las cartas resçebidas* (sp. v., *apud* Mensching 2012: 22)
‘Pentru că ea nu primise scrisorile’
b. *avrebbero a Alessandro e forse alla donna fatta villania* (it. v., *apud* Mensching 2012: 22)
‘(ei) l-ar fi înfruntat pe Alessandro și probabil și pe doamnă’
c. *Quali denari avea Baldovino lasciati loro* (it. v., *apud* Poletto 2006)
‘Ce bani le lăsase Baldovino’
d. *pour la grant amour ai je pourchacié* (fr. v., Ssa 7, 5-7, *apud* Sitaridou 2012: 588)
‘pentru iubirea cea mare, (eu) am urmat’
- (18) a. *Fecho as tú otro tal a los otros* (sp. v., *apud* Mensching 2012: 22)
‘(Tu) ai făcut același lucru celorlalți’
a. *passada han la sierra* (sp. v., *Cid*, 1823, *apud* Company Company 2006: 292)
‘au trecut muntele’
b. *cogida han la tienda* (*Cid*, 2706) (sp. v., *Cid*, 2706, *apud* Company Company 2006: 292)
‘au strâns cortul’
- (19) *Levossi questa femina e aiutollo* (it. v., Novellino, 38, r. 19, *apud* Benincà 2010: 54)
‘Se sculă această femeie și îl ajută’
- (20) a. *E [esto fiz yo] porque tomases ejemplo* (sp. v., *apud* Mensching 2012: 21)
‘Și am făcut asta pentru ca tu să ai un exemplu’
b. *[Questo tenne lo re] a grande maravigla* (it. v., *apud* Mensching 2012: 22)
‘Regele a considerat acest lucru o mare minune’

Pentru limbile romanice au fost observate concordanțe între aceste fenomene: Poletto (2008) (*apud* Mensching 2012: 28) arată că structurile de tip XP–V–S și dislocările de tipul Aux–XP–Part au încetat să existe în italiană din secolul al XVI-lea. Company Company (2006: 288) demonstrează cu date cantitative că, în spaniolă, odată cu ordinea *haber*–participiu se fixează și constrângerea de adiacență; dacă în secolul al XII-lea inversiunea participiu–*haber* apărea în proporție de 24%, iar dislocările acestor forme aveau o pondere de 17%, în secolul al XVI-lea, numai 1% dintre formele compuse cu *haber* au ordinea Part–Aux, iar în 7% dintre cazuri apar dislocări ale acestor forme. Aceeași tendință au manifestat-o și formele compuse cu *ser*.

3. ANALIZA. O SCHIMBARE PARAMETRICĂ

Analiza pe care o schițăm aici, fără a intra în foarte multe detalii tehnice, are în vedere stabilirea unei corelații între patru fenomene identificate în româna veche și în alte limbi romanice vechi – dislocarea formelor compuse cu auxiliar (o ipostază a fenomenului de *scrambling*), inversiunea auxiliarului (Part/Inf-Aux), encliza cliticelor pronominale și ordinea XP-V-S. Prezența acestor fenomene în româna veche și limitarea/dispariția lor în româna modernă este explicabilă printr-o schimbare parametrică. Adoptăm accepția minimalistă a parametrilor, pe care îi înțelegem ca trăsături formale ale categoriilor funcționale (Roberts 2012: 320). Fenomenele discutate aici se explică printr-o schimbare petrecută pe cea de a doua dintre axele de variație identificate de Roberts (2012: 320) – (i) relațiile dintre trăsăturile formale (persoană, gen, număr, caz) și (ii) distribuția trăsăturilor care atrag deplasarea/ridicarea (*movement*). Analiza noastră are în vedere în mod direct numai relația dintre dislocarea formelor verbale compuse și inversiunea verb lexical-auxiliar, dar și celelalte două fenomene pot fi incluse în această schemă de analiză. Encliza cliticelor pronominale are același statut ca și inversiunea Part/Inf-Aux, din moment ce auxiliarele au tot statut de clitice (Alboiu, Hill 2012), însă problema topicii XP-V-S este destul de greu de analizat pentru limba română, din două motive: lipsa unui studiu consistent despre statutul grupurilor dislocate la stânga în limba veche (topic, focus) și libertatea mare de topică din limba română.

Ambele fenomene analizate aici au loc în periferia stângă a propoziției, în sens cartografic (structura sintactică este concepută ca o hartă universală a ordinii secvențelor/proiecțiilor sintactice, cu foarte multe niveluri) (Rizzi 1997, Cinque 1999). Preluăm de la Poletto (2006 și lucrările ulterioare) ideea că toate centrele cu statut de *fază* (în sens tehnic, domeniu sintactic autonom, transmis în cursul derivării sintactice către interfața cu forma fonologică, adică *spell-out*/rostire și cea cu forma logică) au propria periferie stângă: pentru fenomenele discutate, ne interesează statutul fazal al centrelor C și *v* (ca la Chomsky 2001), care au, fiecare, propria poziție de Focus (sau o poziție specializată pentru structura informațională). Această poziție de Focus poate avea fie o trăsătură (EPP sau de alt tip) puternică, ceea ce înseamnă că atrage ridicarea a diverse elemente în poziția sa de specificator (Spec,Foc), fie o trăsătură slabă, care nu impune ridicarea (vizibilă a) unor elemente în poziția de specificator. În româna veche, ca și în limbile romanice vechi, trăsătura (EPP a) proiecției de Focus era puternică, atrăgând ridicarea anumitor constituenți: în cazul dislocărilor, acești constituenți sunt atrași în poziția Spec,Foc a centrului fazal *v* (auxiliarul este mai sus și verbul lexical este în *v*⁰), iar în cazul inversiunii Part/Inf-Aux, participiul/infinitivul este atras în poziția de Spec,F a centrului fazal C (iar auxiliarul rămâne în C⁰). Dacă se acceptă că proprietățile centrelor funcționale rămân constante în diferite faze (C, *v*, în acest caz), pe baza naturii izomorfe a domeniilor fazale (Chomsky 2008), atunci fenomenele în discuție depind de existența aceleiași trăsături (puternică sau slabă), care atrage sau nu ridicarea unor componente în periferiile (diferite) ale celor două

domenii fazale. Posibilitatea ca dislocările să se realizeze prin constituenți diferiți se explică prin lipsa de specializare a pozițiilor din periferia stângă. Posibilitatea dislocărilor prin mai mulți constituenți se explică prin multitudinea de proiecții periferice legate de structura informațională (Focus, Topic etc.) și, implicit, a specificatorilor acelor proiecții, care pot găzdui elementele ridicate.

Această analiză este convergentă cu observațiile făcute de Alboiu și Hill (2012), care au arătat că inversiunea (în general, de tip V-Cl; Part/Inf-Aux este un subtip), deci ridicarea verbului lexical în periferia proiecției C (Focus) și a auxiliarului în C^0 este blocată de prezența operatorilor (interogativi, de tip *yes-no*, de focus contrastiv sau emfatic), pe când operatorii nuli (în special cei de tip *wh-*) favorizează inversiunea.

Mensching (2012) arată că propunerea făcută de Poletto este valabilă numai pentru grupurile aflate în Focus și nu explică ce se întâmplă cu cele care nu sunt focalizate. Propunerea acestui autor vizează o schimbare de același tip (pierderea diacronică a unei trăsături a unei proiecții funcționale), cu deosebirea că proiecțiile funcționale implicate sunt de tip diferit, iar derivarea are alt traseu. Mensching presupune că structura funcțională a propoziției conține cel puțin proiecțiile T și v , sub care se află verbul lexical. Mensching (2012: 34) arată că T^0 are o trăsătură EPP și o altă trăsătură puternică ce atrage ridicarea verbului. Spre deosebire de limbile romanice moderne, în care numai subiectul poate verifica trăsătura EPP a lui T^0 , în limbile romanice vechi, un alt XP (diferit de subiect) putea să verifice această trăsătură, însă numai cu condiția ca acest XP să fi ajuns într-un moment al derivării într-o poziție intermediară, în partea inferioară a structurii sintactice (specificatorul extern al lui v , care are statut de *phase edge*). Așezarea XP-ului ridicat în specificatorul extern al lui v reflectă situația dislocării formelor verbale compuse. În momentul în care v^0 a pierdut trăsătura EPP, structurile cu dislocare (ca și cele de tipul XP-V-S) au devenit imposibile, ridicarea constituenților nefiind permisă dintr-o fază în alta decât prin intermediul unui *phase edge*. În această analiză, relația dintre dislocare și inversiune nu mai este la fel de transparentă.

Deși diferită, prin aceea că presupune o structură funcțională cu mai puține niveluri, analiza propusă de Martins (2012) pentru fenomenul de *scrambling* din portugheza veche are la bază tot ideea că schimbările parametrice înseamnă schimbări ale trăsăturilor categoriilor funcționale. În analiza autoarei citate, centrul T avea, într-un stadiu mai vechi al limbii, o trăsătură EPP și o trăsătură *Attract-all-F*, care presupunea existența unor poziții multiple de specificator al lui T, pentru a găzdui orice fel de constituenți atrași. Trăsătura *Attract-all-F* s-a pierdut în portugheza modernă, care nu mai acceptă *scrambling* pentru că nu mai există poziții structurale care să găzduiască acei constituenți ridicați.

4. CONCLUZII

În acest articol, am arătat că există o relație strânsă între anumite fenomene sintactice din limba română veche: dislocarea formelor verbale compuse cu auxiliar,

inversiunea verb lexical (participiu/infinitiv) auxiliar, encliza cliticelor pronominale (și ordinea XP–V–S, despre care nu putem formula concluzii ferme, în lipsa unei analize detaliate). Aceste fenomene se regăsesc în texte românești vechi originale și traduse, precum și în celelalte limbi romanice vechi, ceea ce exclude ipoteza că apariția lor se datorează exclusiv unor influențe străine.

Analiza cantitativă a fenomenelor de dislocare și de inversiune (asupra cărora s-a concentrat analiza noastră) a arătat că ponderea celor două fenomene a scăzut treptat din secolul al XVI-lea până la începutul epocii moderne, când dislocările sunt rarissime, iar inversiunile se păstrează numai în interogații sau cu anumite intenții modalizatoare ori retorice.

Adoptând accepția minimalistă a termenului de parametru, am arătat că dispariția acestor fenomene din limbă se asociază cu o schimbare parametrică; am optat pentru analiza propusă de Cecilia Poletto (în studiile citate), pe care am adaptat-o astfel: periferia celor două faze C și *v* are o organizare izomorfică, conținând cel puțin o proiecție sensibilă la structura informațională a enunțului (Focus, Topic). În româna veche, proiecția responsabilă de structura informațională avea o trăsătură puternică, ce atrăgea diverse elemente în poziția de specificator al acestei proiecții (participiul/infinitivul în Spec, Focus-C, respectiv elementele care dislocau formele verbale compuse, în Spec, Focus-*v*). Diacronic, trăsătura responsabilă de aceste fenomene a devenit slabă, ceea ce înseamnă că nu mai atrage ridicarea (vizibilă) în poziția de specificator a constituenților menționați. Și alte analize (propușe pentru alte limbi romanice) pot explica schimbarea parametrică petrecută în trecerea de la româna veche la româna modernă: dispariția trăsăturii EPP a proiecției *v*, care nu-și mai proiectează specificator extern (Mensching 2012), dispariția trăsăturii *Attract-all-F* a proiecției T, care nu-și mai poate proiecta specificatori multipli (Martins 2012).

SIGLE

- CC¹ = Coresi, *Tâlcul evangheliilor* [1567–1568], în Coresi, *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*, ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CC² = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), ed. de Sextil Pușcariu, Al. Procopovici, vol. I, *Textul*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1914.
- CCat = Coresi, *Catehismul* [1560], în *Texte*, p. 21–97.
- CG = *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, studiu și text de Dan Simonescu, București, Fundația Regele Carol I, 1939.
- CL = *Liturghierul lui Coresi* [1570], text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mares, București, Editura Academiei, 1969.
- CPrav = Coresi, *Pravila* [1560–1562], în *Texte*, p. 218–230.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mares și Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mares, București, Editura Academiei, 1979.
- FT = *Fragmentul Todorescu* [1570–1575], în *Texte*, p. 332–343.

- NL = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
- PO = *Palia de la Orăștie (1581–1582)*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei Române, 1968.
- PC = *Pravilniceasca condică*, 1780, ediție critică, București, Editura Academiei, 1957.
- Texte = *Texte românești din secolul al XVI-lea*, I. *Catehismul lui Coresi*, II. *Pravila lui Coresi*, III. *Fragmentul Todorescu*, IV. *Glosele Bogdan*, V. *Prefețe și epiloguri*, ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, coordonator Ion Gheție, București, Editura Academiei, 1982.

BIBLIOGRAFIE

- Alboiu, Hill 2012 = Gabriela Alboiu, Virginia Hill, *The level of verb movement in Old Romanian: A comparison to Modern Romanian*, comunicare la *Al 12-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică – Limba română: variație sincronică, variație diacronică*, București, 14–15 decembrie.
- Benincà 2010 = Paola Benincà, *L'ordine delle parole e la struttura della phrase*, în: Giampaolo Salvi, Lorenzo Renzi (ed.), *Grammatica dell'italiano antico*, vol. I, Bologna, Il Mulino, p. 27–75.
- Cinque 1999 = Guglielmo Cinque, *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*, New York, Oxford University Press.
- Chomsky 2001 = Noam Chomsky, *Derivation by Phase*, în: M. Kenstowicz, *Ken Hale. A Life in Language*, Cambridge – Massachusetts, London, The MIT Press, p. 1–52.
- Chomsky 2008 = Noam Chomsky, *On phases*, în Robert Freidin, Carlos Otero, Maria Zubizarreta (ed.), *Foundational issues in linguistic theory*, Cambridge, MA, MIT Press, p. 133–166.
- Company Company 2006 = Concepción Company Company (ed.), *Sintaxis histórica de la lengua española, Primera parte: La frase verbal*, Volumen 1, Mexico, FCE, UNAM.
- Dragomirescu 2012 = Adina Dragomirescu, *Verbul* [sec. al XIX-lea], în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa românei literare în secolele al XIX-lea – al XX-lea*, București, Editura Academiei Române, p. 185–222.
- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1581–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- GALR = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române, I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Gheție, Zgraon 1981 = Ion Gheție, Florentina Zgraon, *Despre așa-numitele formații premorfologice din limba română veche*, în SCL, XXXII, 2, p. 179–181.
- Ledgeway 2009 = Adam Ledgeway, *Grammatica diacronica del napoletano*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Martins 2012 = Ana Maria Martins, *Issues in Word Order Change in Portuguese and Beyond: the SVO/SOV alternation*, comunicare la *The 2nd Cambridge Colloquium on the Histories of the Ibero-Romance Languages Norman MacColl Symposium 2012, March 29–30*.
- Mensching 2012 = Guido Mensching, *Parameters in Old Romance word order*, în: Charlotte Galves, Sonia Cyrino, Ruth Lopes, Filomena Sandalo, and Juanito Avelar (ed.), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford, Oxford University Press, p. 21–42.

- Moldovanu 1977–1978 = Dragoș Moldovanu, *Formațiile premorfologice din limba română veche*, în *Anuarul de lingvistică și istorie literară*, XXVI, Iași, p. 45–69.
- Pană Dindelegan 2012 = Gabriela Pană Dindelegan, *Verbul* [secolul al XX-lea], în Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula, *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa românei literare în secolele al XIX-lea – al XX-lea*, București, Editura Academiei Române, p. 535–596.
- Poletto 2006 = Cecilia Poletto, *Parallel phases: a study on the high and low left periphery of Old Italian*, în: M. Frascarelli (ed.), *Studies in Generative Grammar*, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 261–294.
- Poletto 2008 = Cecilia Poletto, *Die linke Peripherie der "unteren Phase": OV-Stellung im Altitalienischen*, în E.-M. Remberger, G. Mensching (ed.), *Romanistische Syntax – minimalistisch*, Tübingen, Narr, p. 131–156.
- Poletto în preg. = Cecilia Poletto, *Word order in Old Italian*, Oxford, Oxford University Press.
- Rizzi 1997 = Luigi Rizzi, *The fine structure of the left periphery*, în Liliane Haegeman (ed.), *Elements of grammar*, Amsterdam, Kluwer, 281–337.
- Roberts 2012 = Ian Roberts, *Macroparameters and Minimalism*, în: Charlotte Galves, Sonia Cyrino, Ruth Lopes, Filomena Sandalo, and Juanito Avelar (eds.), *Parameter Theory and Linguistic Change*, Oxford, Oxford University Press, p. 320–335.
- Sandfeld 1930 = Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, Champion.
- Sitaridou 2012 = Ioanna Sitaridou, *A comparative study of word order in Old Romance*, în *Folia linguistica*, 46, 2, p. 553–604.
- Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea). Partea a II-a. Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, București, Editura Academiei Române.

A PARAMETRIC CHANGE FROM OLD ROMANIAN TO MODERN ROMANIAN
IN THE SYNTAX OF VERBAL FORMS CONTAINING AN AUXILIARY

(Abstract)

This paper analyses two syntactic phenomena, scrambling (in between the auxiliary and the lexical verb) and auxiliary inversion in the evolution of Romanian. It has been shown that these phenomena are related with clitic inversion and with XP–V–S word order. The four phenomena are present in other old Romance varieties. This article aims to show that a single parameter shift can account for the disappearance of these phenomena in modern Romanian: diachronically, the strong feature responsible for attracting XPs in the two Foci specifiers (of C or of *v*) become weak, and the movement of XPs in the Spec, Focus position is no longer permitted.

Cuvinte-cheie: româna veche, schimbare parametrică, dislocare, inversiunea auxiliarului.

Keywords: old Romanian, parametric change, scrambling, auxiliary inversion.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Facultatea de Litere, Universitatea din București,
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7*